

О. Некряч, асп.

КОНЦЕПТ ГЕТЬМАНА-ПРОВІДНИКА У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА І М. КОСТОМАРОВА: ПРИКЛАД П. ДОРОШЕНКА

У статті представлена художня концепція постаті гетьмана Петра Дорошенка у творчості Шевченка і Костомарова.

Ключові слова: авторська позиція, зображальна об'єктивність, гетьман-провідник, духовність.

В статье представлена художественная концепция личности гетмана Петра Дорошенко в творчестве Шевченко и Костомарова.

Ключевые слова: авторская позиция, изобразительная объективность, духовность.

The author deals with the artistic conception of the figure of hetman Petro Doroshenko in the works of Shevchenko and Kostomarov.

Key words: position of the author, figurative objectivity, spirituality.

Художньо-історична творчість в силу своєї специфіки відкриває перед авторами мегапростір для вседозволеності та суб'єктивізму. Митець по-своєму сприймає події, трактуючи їх відповідно обізнаності в тому чи іншому періоді історії, тим самим виражаючи власне

© Некряч О., 2011

ставлення до персонажів, власне історичних чи народжених авторською фантазією. Проте досить поширеним є те, що навіть історики у висновках чи коментарях висловлюють своє судження щодо певних фактів, особистостей, яке може й не збігатися з офіційною точкою зору, а часом й з усталеним уявленням щодо певної епохи. У даному випадку основну роль відіграє авторська позиція, тому елемент суб'єктивності буде зростаючим. Ось у такому співвідношенні й перебуває правда історична і правда художня, істина та її найбільш імовірно-логічні, проте нічим не підтвержені доповнення, як слушно висловлюється Ю. Гречанюк [3, 6]. Цим пояснюємо неоднозначне ставлення до особистості гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка не лише в конкретно-історичних розвідках, але й літературних творах. Зокрема розглянемо таку складну й водночас трагічну постать у творчості Тараса Шевченка та Миколи Костомарова.

Слід наголосити, що в назву "гетьман" до 1648 року, у процесі формування гетьманської влади як української державної інституції, вкладалося поняття найвищого військового керівника козацтва. І гетьмани були носіями ідеї незалежної самостійної Української держави. Втіленню цієї ідеї у дійсність вони присвячували все своє життя, поставивши за мету попередньо вибороти звільнення українського народу від панування чужинців. У вірші "Заступила чорна хмара..." (1848) Шевченко є одним з небагатьох тогочасних митців, який зображує Петра Дорошенка не зрадником російського царя, а гідним сином України, "запорозьким братом", котрого москалі силою примусили віддати гетьманську булаву і "закували у кайдани" [2, 383]. Хоча Юрій Барабаш висловлює думку, що епізод з кайданами був домислений автором швидше задля досягнення більшого емоційного ефекту, аніж є виявом незнання історичних фактів. Адже хронологія одних подій не може мислитись без інших:

*Іди, Петре, в Межигор'я
Молитися богу.
Не пустили Дорошенка,
У рясі пізнали,
Закували у кайдани,
В сосницю послали [10, 476].*

Радянське або "совєтське", як іменує вже згадуваний дослідник Ю. Барабаш, літературознавство не погоджувалось з Шевченковим трактуванням образу чигиринського гетьмана як справжнього патріота України:

*Мов орел той приборканий,
Без крил та без волі,
Знеміг славний Дорошенко,
Сидячи в неволі [10, 476].*

Зокрема у "Кобзарі" за 1963 рік у примітках до твору "Заступила чорна хмара..." коментується, що гетьман, всупереч бажанням народу, 1669 року поставив Правобережну Україну в залежність від султанської Туреччини, а за зраду Дорошенка та його прибічників дорого розплатилося населення Правобережної України. А потім зазначається: Шевченко слідом за тодішньою історіографією дещо ідеалізує діяльність Дорошенка [10, 696]. Трохи пізніше продовжив цю думку навіть вдумливий Ю. Івакін, дипломатично "виправдовуючи" Шевченка [2, 695] тим, що він не вчений-історик, а поет, до того ж поет громадянський, для якого історія і матеріал, щоб створити актуальний вірш, пройнятий сучасною ідеєю [4, 64].

Ставлення Миколи Костомарова до розглядуваного гетьмана-провідника змінювалось з роками, зважаючи на обізнаність письменника з архівними та історичними матеріалами щодо цієї незвичайної та суперечливої особистості. Не без впливу проросійського середовища, у збірці "Українські балади" 1848 року баладу "Дід-пасішник" Костомаров присвятив "Петру ім'янитому", в якій, попри недвозначно різкий осуд все ж висловлено думку про високу мету, але досягнену кривавим злочином. Проте в середині XIX століття М. Костомаров лише почав відкривати для себе й вивчати по-новому, без упереджених думок і діючої на той час заангажованості з боку російського царату, історію України. У зрілі роки у своїй масштабній праці "Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей" Костомаров подає виваженішу оцінку діяльності гетьмана. "Постоянною целью стремлений Дорошенка было соединить Украину под единою властью и сплотить казацкие силы. Он не терпел поляков, ни за что не хотел, чтобы Украина оставалась под их властью; всегда изъявлял готовность находиться под властью Москвы, но не иначе как с соблюдением прав самобытности для Малороссии, с тем, чтобы московское правительство не посылало туда своих воевод, не мешалось во внутренние дела и обращалось с казаками, как с народом вольным. Обстоятельства прелягали ему со всех сторон к достижению такого политического идеала, и он должен был вести тяжелую напрасную борьбу с ними" [7, 544].

З властивою Костомарову мірою зображальної об'єктивності ці та інші історичні факти про гетьмана Дорошенка письменник-романтик описав у повісті "Черниговка", яка стала "останньою великою прозовою річчю Костомарова опублікованою 1881 року" [9, 32]. Тому зрозуміло, що одним із центральних героїв, навколо якого обертаються на різних орбітах усі інші персонажі, є постать гетьмана Правобережної України. (Дія відбувається в другій половині XVII ст., у добу Руїни. Переяславську угоду з московським царем уже підписано, проте

суспільство ще чинить опір. В умовах гострої політичної ситуації, духовної кризи Петро Дорошенко докладає героїчних зусиль для збереження державної самостійності України. Врятувати національну волю могла б незламна, згуртована державницькою ідеєю еліта, проте козацька старшина розколота на порізнені табори). "...перед кошовим присягу цареві виконали. Так Москва тієї присяги не поважає, і бояри її не хочуть, кажуть, щоб виконали ми присягу перед Самойловичем і перед Ромоданом, а не інак. Що робити! Не хотілось нам коритись перед поповичем, та нічого не вдієм" [7, 636]. Інтерес до історії як вияву духу народу зумовлює її етизацію історичного поступу, яку Костомаров вважає за необхідне розцінювати з огляду на відповідність моральному закону. З цієї точки зору, вважає письменник, аналізуючи людські вчинки, з яких складається реальний перебіг історії народу, треба оцінювати їх не лише за метою, в ім'я якої вони здійснювались, а й за засобами, що використовувались для досягнення цієї мети.

Роки незалежності визначаються змінами не лише в політичній, але й у вітчизняній науковій галузі. Так вчені-історики і літературознавці з більшою мірою об'єктивності і дослідницької виваженості стали аналізувати таку яскраву і водночас трагічну постать української історії, як Петро Дорошенко. Більше того, історик Олена Апанович у своїй праці "Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі" розділу, присвяченому Петрові Дорошенку, надала відповідний заголовок: Найтрагічніший гетьман України. А Михайло Грушевський, характеризуючи роль П. Дорошенка в українській історії, висловився про нього таким чином: "Людина безперечно здібна, з залізною енергією, при більш сприятливих умовах він міг би створити щось значне, при наявних же тільки довів стан справ до крайнощів, до абсурду. Це – справжній герой лихоліття, який викликає трагізмом свого становища й силою духу глибокий інтерес до співчуття" [8, 216].

Для Шевченка і Костомарова, як для письменників-романтиків і водночас глибоко віруючих представників православного християнства тип страдника, мирянина розцінювався як найдосконаліший зразок особистості, індивідуальності. Адже, слідуючи біблійним настановам, лише у муках людина здатна очиститись, морально вдосконалитись: "Що захочуть, нехай витворяють надо мною: сількість! Все терпітиму! Багато я погордував над людьми на своєму віку. Покаяйтесь при кінці віку хочу. Аже кажеться: в терпінні стяжите ваші душі!" [7, 636]. Це романтичне покаяння і розкриває ідейні концепції Костомарова-історіософа, що сформувалися ще в процесі діяльності Кирило-Мефодіївського братства. Образ страдника, як пам'ятаємо, є наскрізним образом і Шевченкового поетичного світу від "Причинної" починаючи і поемою "Марія" закінчуючи. Незважаючи на есхатологіч-

но-християнське представлення концепції історії, середовищем інтелектуального та емоційного піднесення в "Книгах буття українського народу" була, власне, ідея народу, навколо якого побудовано нечужу складну й різноманітну систему історичної, філософської, релігійної та політичної мотивацій. Адже в баченні Шевченка, Костомарова та інших братчиків особливе місце займали етичні питання, засади християнської моралі і християнства загалом. Герої Шевченка і Костомарова поза переживаннями, глибокими душевними зрушеннями – немислимі, бо основна інформація обох – духовна:

*І заплакав Дорошенко,
Як тая дитина!* [10, 475].

Порівняння Дорошенка з дитиною може репрезентувати як беззахисність гетьмана в період складання свого гетьманування, так і нереалізованість політичних задумів щодо відновлення самостійної Української держави та об'єднання розірваних її частин, на які вкажуть новітні історики.

Тому незаперечною є аксіома Ю. Коваліва: за творами Тараса Шевченка можна визначити справжню, незакамуфльовану історію України, збагнути суперечливі постаті її провідних діячів без офіціозного глядцю чи упередженого трактування [5, 54].

Отже, методом порівняльного зіставлення ми вперше спробували розглянути постать Петра Дорошенка на прикладі двох творів: поетичному – "Заступила чорна хмара..." Тараса Шевченка та прозовому – "Черниговка" Миколи Костомарова. З плином часу інтерес до "найтрагічнішого гетьмана Правобережної України" поживлюється і здобувається на нові версії. Новочасні дослідження з історії України подають такий реєстр фактів, коментарів, які обумовлюють і пошук художній, передусім і у плані реабілітації внутрішньої та зовнішньої політики Дорошенка. Однак незаперечним є той факт, що два українських генії ще у XIX столітті не просто оспівали "славного гетьмана", а показали поліваріативну суть цієї особистості: розсудливого політика, праведного християнина, стражденного чоловіка. І всі заявлені ними іпостасі здобулися, що важливо, на повноцінне художнє втілення.

1. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. – К.: Либідь, 1993.
2. Барабаш Ю. Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2006.
3. Гречанюк Ю. А. Проблеми історизму і традиції в літературі XIX–XX століть. – Чернівці, 1997.
4. Івакін Ю. Нотатки шевченкознавця. – К., 1986.
5. Ковалів Ю. Інтерпретація історії як тексту в поезії Т. Шевченка // Шевченкознавчі студії: Зб. наук. праць. – Вип. 10. – К., 2007. – С. 48–55.
6. Козак С. Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство. – Івано-Франківськ: Плай, 2004.
7. Костомаров М. Твори: в 2 т. – К.: Дніпро, 1990.
8. Очерк історії українського народу. – К., 1991.
9. Смілянська В. Літературна творчість Миколи Костомарова // Костомаров М. Твори: в 2 т. – К., Дніпро, 1990. – С. 5–37.
10. Шевченко Т. Кобзар. – К., 1963.

